

MATEUSZ GNIAZDOWSKI

Centrum pre štúdium východnej Európy, Varšavská univerzita, Varšava, Poľsko

0000-0002-2444-1754

Panslavizmus Svetozára Hurbana Vajanského a jeho vzťah k Poliakom a poľskej otázke

Svetozár Hurban Vajanský's Pan-Slavism and His Attitude Toward the Poles and the Polish Question

Svetozár Hurban Vajanský (1847–1916), one of the leaders of the Slovak national movement, became an influential advocate of Pan-Slavism through his use of Slavophile rhetoric. He was not merely an idealistic dreamer — for decades, he actively supported Russia's imperial ambitions and was visibly influenced by them, both ideologically and materially. Although he never presented a coherent political programme or a clear vision for Slovakia's place within the imperial framework, his actions consistently served the interests of Russian policy towards subject peoples. He cooperated with Russian nationalists, reinforcing their narrative of alleged 'separatism' among communities subjugated by the Russian Empire. On the Polish question, he operated under the influence of his Russian sponsors and collaborators. This article analyses Vajanský's journalism and correspondence to explore the nature of his Russophilia and his views on Poland. It highlights the role of the financial support he received from Russia, his contacts with professors at the Imperial University of Warsaw, and the similarities between his views and those of his Russian associates. The article also examines his sharp attacks on Neo-Slavism and the reactions his writings provoked among Polish readers. An interdisciplinary approach combining historical, philological, and political science perspectives is employed to reconstruct selected aspects of Vajanský's thought and the broader conditions that shaped it.

Key words: Svetozár Hurban Vajanský, Pan-Slavism, Russophilism, Polish Question, Russian imperialism, Slovak national movement, Neo-Slavism, Imperial University of Warsaw, Slovak-Russian relations

Úvod

K známym výrokom Svetozára Hurbana Vajanského – syna vodcu slovenskej revolúcie z me-roúsmych rokov Jozefa Miloslava Hurbana – patrí jeho vyjadrenie, že keby už nemohol byť Slovákom, radšej by sa rozplynul v ruskom mori ako v českej barine (Chmel 1997, s. 11). Menej je známe, že aj iným slovanským národom dôrazne odporúčal podriaadiť sa Rusku. Postoj Vajanského k poľskej otázke zohral dôležitú úlohu v diskusiách v rámci slovenského národného hnutia, ako aj v česko-slovenských kontaktoch. Poľské aspekty Vajanského kontaktov a jeho prístup k poľskej otázke sa však doteraz nestali predmetom samostatného, komplexného spracovania.¹ Pod poľskou otázkou sa v tejto štúdii rozumie celok úsilia smerujúceho k zlepšeniu politického postavenia poľského národa a v dlhodobejšej perspektíve k znovuzískaniu nezávislosti. Výklad vychádza z interdisciplinárnej analýzy, ktorá prepája historický kontext, analýzu politického diskurzu, komparatívny prístup a metódu prípadovej štúdie. Na základe publicistiky a korešpondencie som realizoval rekonštrukciu vybraných aspektov Vajanského rusofilstva v súvislosti s jeho postojom k Poliakom a poľskej otázke. Jeho stanovisko som porovnával s názormi ruských spolupracovníkov a predkladaná štúdia analyzuje aj spôsob, akým bojoval proti neoslavizmu. Štúdia kombinuje poznatky z historického, slavistického a politologického výskumu s vlastným rozborom tlačených prameňov.

Svetozár Hurban Vajanský (1846 – 1916) bol literátom a intelektuálom, ideológom tzv. martinského centra, ktoré si nárokovalo právo hovoriť v mene slovenského národného hnutia. Do dejín slovenskej kultúry sa zapísal ako básnik, prozaik, literárny kritik a publicista. Súčasníkm bol považovaný za „človeka-inštitúciu“ a dodnes zostáva jednou z komplexných postáv slovenskej histórie, ktorého pôsobenie výrazne ovplyvnilo formovanie moderného kultúrneho života Slovákov. Konfrontácie s Vajanským-spisovateľom, ale aj s Vajanským-ideológom, ako zástancom „svojstva“, sa pravidelne vracajú už od medzivojnového obdobia (Bystrzak 2021, s. 115 – 134, Marušiak 2010, s. 192 – 193). Kritika odkazu Vajanského sa aj v súčasnosti objavuje v polemikách týkajúcich sa antiliberálnych tendencií v slovenskej spoločnosti a „tienistých stránok jeho svetonázoru“ (Szabó, 2012). Vajanskému bola pripisovaná úloha pri formovaní „konštitutívnej chyby“ slovenskej politiky – popularite hesiel o Slovensku „medzi Východom a Západom“ (Bátora 2017, s. 150 – 151) a spomínal sa v súvislosti s úvahami o fenoméne popularity rusofilských hesiel v slovenskej spoločnosti. V jeho prístupe k Rusku, národným ambíciám Poliakov a iných slovanských národov možno vidieť epicentrum procesu, ktorý Roman Holec (2008, s. 28) označil ako systematickú ideovo-politickú inštrumentalizáciu slovanstva. Na príklade Vajanského možno ukázať spôsoby využívania slovanofilských ornamentov na afirmáciu panrusizmu, pričom jeho prístup k ostatným slovanským národom – so zvláštnym zreteľom na poľskú otázku – môže byť užitočný pri pochopení podstaty tohto fenoménu.

Dielo Vajanského ukazuje, že radikálne rusofilstvo má v slovenskom politickom myslení dlhodobú tradíciu. Jeho špecifickou črtou je spojenie slovanského diskurzu s proruským postojom, čo sa prejavuje nielen v pozitívnom vzťahu k Rusku a jeho kultúre, ale vo veľkej miere aj

¹ Autor týchto riadkov publikoval v poľštine tematickú sondu do publicistickej činnosti Vajanského a jeho kontaktov s Poliakmi (Gniazdowski, 2022).

v politických sympatiách k ruskému režimu a v podpore jeho krokov na medzinárodnej scéne (Marušiak 2023, s. 331; podrobnejšie pozri: Marušiak 2010a). Hoci Vajanský prezentoval svoj rusofilský postoj ako hlas „generácie otcov“ spôsobom, ktorý mal až uzurpátorský charakter, rusofilstvo spojené s kalkuláciou ruského zásahu v prospech „oslobodenia“ Slovanov žijúcich v Rakúsko-Uhorsku nebolo jediným variantom slovanofilstva v slovenskom prostredí. Jeho význam sa začal výraznejšie zdôrazňovať – ba až preceňovať – až v 20. storočí (Kodajová 2016, s. 74). Nemožno však túto tradíciu v slovenskom politickom myslení bagatelizovať ani redukovať na úroveň „rojčenia“.

Vajanský ako panslavista

Väčšina verejnej činnosti Vajanského pripadá na náročné obdobie pre slovenské národné hnutie – čas hlbokej defenzívy, volebnej pasivity (oficiálne vyhlásenej Slovenskou národnou stranou v roku 1884) a ochrany atribútov slovenskej národnej osobitosti pred stupňujúcou sa maďarizáciou. Horkosť, ktorú Ľudovít Štúr prežíval po neúspechu revolúcie, napĺňala aj Vajanského. Štúr sa sklamal vo svojej orientácii na Viedeň a podobne aj Vajanský stratil vieru v zmyslupnosť tohto smerovania. Zostal v okruhu ideí neskorého Štúra, obsiahnutých v diele *Slovanstvo a svet budúcnosti*. Toto dielo, pôvodne napísané po nemecky a málo známe v slovenskom prostredí, vyšlo v ruskom preklade v Moskve jedenásť rokov po autorovej smrti. Tento ideový závet Štúra sa tak vrátil na slovenské územie prostredníctvom ruských panslavistov, ktorí následne našli svojho hlásateľa a hlavného spojenca vo Vajanskom.

Vajanský sa etabloval ako najvýraznejší predstaviteľ a obhajca ideového odkazu neskorého Štúra medzi slovenskými národnými dejateľmi (Van Duin 2016, s. 72 – 73). Podobne ako Štúr, aj Vajanský nahliadal na dejinný vývoj v kontexte Heglovej filozofie dejín. Vajanský považoval príľnutie kultúry k väčšiemu celku za jedinou možnosť, ako môže malý národ realizovať svoje historické poslanie – vytvoriť dejinne dominujúci kultúrny typ (Taranenkova 2010, s. 230). Primordialistický pohľad na podstatu a vývoj národov sa vo Vajanského myslení spájal s očakávaním naplnenia „civilizačnej úlohy slovanstva“ (Martinkovič 2011, s. 1015; Martinkovič 2022, s. 154 – 165). Panslavizmus bol preňho „elementárna sila, vyplývajúca z faktického stavu vecí“, ktorá „piesňou a povestou hovorila už od tisícich liet“ (cit. podľa Taranenkova 2010, s. 46). Vo svojom chápaní panslavizmu sa však Vajanský vzdialil od latinizovanej kultúrnej tradície stredoeurópskych Slovanov a Kollárovho konceptu vzájomnosti ako princípu slovanských vzťahov založeného na partnerstve – smerom k afirmácii veľmocenských ruských koncepcií zjednocovania Slovanov pod žezlom ruského cára.

Pojem panslavizmus sa v rôznych historických obdobiach, ako aj v politických a geografických kontextoch, vyznačuje rozličným obsahovým vymedzením (Herkeľ 2024, s. 36 – 47). V širšom zmysle sa týmto termínom označujú ideové smery usilujúce sa o zjednotenie Slovanov. Samotné slovo „panslavizmus“, prvýkrát použité v roku 1826 slovenským jazykovedcom a advokátom Jánom Nepomukom Herkeľom, ktorý pôsobil v Pešti, pôvodne označovalo snahu o literárnu jednotu (Vavrovič 1993, s. 123). Aj v intelektuálnom živote Slovenska sa tento pojem nepoužíval vždy v spojení s vedúcou úlohou Ruska. Ján Palárik ho používal aj vtedy, keď rozvíjal

Kollárovu pôvodne apolitickú koncepciu kultúrnej vzájomnosti do politickej roviny a spájal ju s princípom slobody. V kontexte ruskej politickej mysle sa však týmto pojmom začali označovať veľmocenské koncepcie zjednocovania Slovanov pod vládou ruského cára. Prvým systematickým výkladom takto chápaného panslavizmu bolo dielo Nikolaja Danilevského *Rusko a Európa* (1869). Podľa Andrzeja Walického (2013, s. 94 – 95) „toto dielo proklamovalo definitívne zrieknutie sa romantického idealizmu raného slavianofilstva v prospech cynického realizmu, ktorý hlásal zásadu bezohľadného národného egoizmu, a teda okázalé odmietnutie slavianofilského ideálu uplatňovať v politike zásady kresťanskej morálky“. Idey obsiahnuté v tomto diele našli silnú ozvenu v publicistike Vajanského. Predstavil ich v sérii článkov pod názvom *Dôležitá kniha*, uverejnenej v *Národných novinách* v roku 1887.

Za kľúčovú hybnú silu dejinného vývoja považoval Vajanský kultúrny konflikt medzi Západom (ktorý reprezentuje najmä germánsky živel) a Východom (reprezentovaným slovanským živlom, v ktorom kultúrne a politicky dominuje ruský národ). V roku 1908 písal v ruských novinách „Moskovskije vedomosti“, že pomoc či sympatie Západu by boli možné len vtedy, „keby skutočná Európa existovala. Lenže skutočnej Európy niet, je to len prázdny zvuk, prízrak, fata morgána! Je to nič, nič a nič!“ (Vajanský 1908, s. 77). Na inom mieste písal, že „vrahom našim je celý západný svet zo svojim vojskom, so svojou vedou, technikou, filozofiou, históriou a kultúrou ... celá Európa je vrahom Slovanstva v celku, vrahom v podrobnosti, vrahom jednotlivých kmeňov, či sa hľadia pripojiť k celku, a či poukazujúc na nejakú svoju samobytnosť, ‚individuálnosť národnú‘ chcú žiť osamelo a odtrhnuť“ (cit. podľa Potemra 1980, s. 41 – 42). Vajanský v zaostalosti vývoja slovenského spoločnosti videl aj istú šancu – neznečistenosť prúdmi západnej „dekadencie a kozmopolitizmu“, zachovanie nepoškvrneného „národného ducha“, ktorý umožní prebudiť celý ľud v čase dejinného výbuchu. Katalyzátorom tohto procesu mala byť dejinná misia mocného slovanského ruského národa (Winławski 1991, s. 98 – 99). Vajanský, prezentujúci sa ako nositeľ tradície štúrovcov, vychádzal z predpokladu, že rozvoj slovenskej národnej osobitosti bude možný pod ruskou dominanciou, ktorá zabezpečí zachovanie kultúrneho vývinu jednotlivých slovanských národov (Martinkovič 2015, s. 228). Zároveň však zastával názor, že malé slovanské národy sa musia vzdať časti svojej národnej osobitosti v prospech „veľkoslovanskej veci“, ktorej najplnším vyjadrením je Rusko.

Ruský expanzionizmus bol pre Vajanského dôkazom, že slovanská otázka začína naplňovať svoje dejinné poslanie. S pohnutím sledoval angažovanosť Ruska na Balkáne a zdrojom jeho osobnej skúsenosti bola aj vojenská služba v okupačnej armáde Rakúsko-Uhorska v Bosne a Hercegovine v roku 1878 (Juriček, 1988, s. 12). Oslobodenie Bulharska vnímal ako dôkaz, že Rusko – vedomé si svojho poslania – je schopné zasiahnuť v prospech slovanských národov „trpiacich pod cudzím jarmom“. Záujem o Balkán nebol v prípade Vajanského nijakou výnimočnosťou – bol typický pre predstaviteľov slovenského národného hnutia aj na začiatku 20. storočia. Ich všeobecná priazeň voči ruskému pôsobeniu na Balkáne kontrastovala s hodnotením politiky Františka Jozefa (Kováč 2004, s. 19).

Charakteristický bol nekritický obdiv Vajanského k „civilizačnému poslaniu Ruska“, ktoré považoval za protiklad ku koloniálnej politike Londýna. Vajanský predpovedal zánik habsburskej monarchie. Bol presvedčený o nevyhnutnosti veľkého stretu záujmov európskych mocností. Takýto konflikt mal podľa neho rozbiť vtedajšie štátne hranice, vráťane hraníc Rakúsko-Uhor-

ska. S vojnou spájal Vajanský nádej na priaznivejší osud Slovenska – videl v nej doslova spásenie národa. V sérii článkov s názvom *Náklady a výhľady* (1897, s. 65) písal o Európe, ktorá „pláva pod zástavou mieru vyplývajúceho zo vzájomného strachu“, čo umožňuje „bezočivú slobodu utláčať národy národmi“. Už vtedy písal, že len „dokončený blázon“ môže veriť v stálosť národných a politických pomerov v strednej Európe, trvajúcu dostatočne dlho na to, aby bolo možné aj konsolidovať – teda „zmaďarizovať Hungariu“ (Vajanský 1897, s. 66).

Vajanský idealizoval Rusko ako politickú veľmoc a jediné prejavy jeho kritiky voči ruským vládnym kruhom sa týkali len toho, že vraj vedú „príliš málo panslavistickú“ politiku. Aj keď to niekedy na stránkach uhorskej tlače vyjadroval trochu zahalene, schvaľoval expanzionistické ambície Ruska. Keď písal, že „mäkká dobrá slovenská duša [...] hľadá na Východ, očakávajúce slnko“ (Vajanský 1880, s. 1), bolo zrejmé, že ide o Rusko, ktoré malo zohrať úlohu osloboditeľa. Podľa Vajanského (1908, s. 91) „už samotná existencia mocného Ruska, keby aj fakticky nezasahovalo do záležitostí zahraničného Slovanstva, je pre nich poistkou života a rozvoja. Len toto chráni Slovanov pred politickým a národným úpadkom“. Vajanský výslovne neurčil, aké miesto by mali Slováci zaujať pod vytúženou dominanciou Ruska.² Niektorí bádatelia považovali absenciu konkrétneho „politického programu“ za dôkaz, že sa Vajanský neuchýlil k extrémom „politického panslavizmu“, ale len podcenil význam politickej formy vlády vo vzťahu k ideálu Slobody, pričom jeho postoj vychádzal z nekritického vnímania Ruska (Martinkovič 2011, s. 1015, Martinkovič 2010, s. 994). Ťažko však nepovažovať za politickú činnosť jeho kontakty s ruským vyslanectvom vo Viedni, s inštitúciami ruského štátu, obdivovateľmi imperializmu, ako aj jeho publicistiku, premenenú na propagandistickú službu nacionalistickým kruhom v Rusku – zameranú nielen proti poľským záujmom, ale aj proti stúpencom neoslavizmu.

Ruský vplyv a peniaze

Pokiaľ ide o materiálnu pomoc pre Vajanského z Ruska, túto otázku nemožno bagatelizovať. Medzi príčiny rozvoja „cárofilského rusofilstva“ medzi martinskými činiteľmi patrila aj finančná a organizačná podpora z Ruska. Ako už v 80. rokoch 20. storočia poznamenal M. Krajčovič (1986, s. 71) – „bolo by naivné sa domnievať, že finančná a morálna pomoc prichádzajúca martinskému vedeniu z Ruska od jedincov, neoficiálnych a polooficiálnych a oficiálnych inštitúcií, nevplyvala na prehlbovanie komplexu konzervatívnych politických a ideových postojov“. Podľa T. Ivantyšynovej (2005, s. 102) bolo hlavným cieľom martinskej elity, ktorá demonštrovala lojalitu voči Rusku, popri uverejňovaní správ o Slovensku v ruskej tlači aj „získavanie finančných prostriedkov z Ruska na vydávanie *Národných novín*“. Slovenskí národovci odmietali tieto obvinenia, vo väčšine prípadov zatajovali finančnú podporu prichádzajúcu z Ruska, znižovali jej rozsah a význam. V. Matula (1998, s. 125) poukázal na to, že sa určité pozostatky takýchto tendencií odzrkadlili aj v neskoršej odbornej literatúre.

² Napríklad V. Borodovčák poukazoval na to, že v martinskom centre sa nerozhodovalo, či majú Slovania v budúcnosti tvoriť jeden štát s Ruskom, alebo či má Rusko vyvinúť tlak na vybudovanie sfederalizovaného Rakúska a zastávať úlohu patróna Slovanov v tomto štáte (Borodovčák 1969, s. 131).

V čerpaní ruských peňazí nadviazal Vajanský na aktivity rozvinuté v 60. rokoch kaplánom ruského vyslanectva vo Viedni, známym panslavistom Michailom Rajevským (Daniš – Matula 2014; Tanty 1964, s. 66 – 67). Vplyv Rajevského na vývin a formovanie Štúrovej porevolučnej slovanskej koncepcie, ako aj na vyhraňovanie Štúrovho postoja k poľskej otázke — od niekdajšieho revolučného polonofilstva k rusofilstvu — bol nepochybný (Daniš – Matula 2014, s. 12). Rajevskij sprostredkoval poskytovanie finančnej pomoci zo strany Ruska slovenskému národnému hnutiu. Najpravdepodobnejšie práve vďaka nemu Moskovský slovanský dobročinný výbor schválil príspevky pre slovenské gymnáziá, ale aj pre *Pešťbudínske vedomosti*, na ktorých stránkach publikoval mladý Vajanský. Finančnú podporu dostávali aj niektorí predstavitelia národného hnutia, napríklad Svetožárov otec – Jozef M. Hurban (Daniš – Matula 2014, s. 16). Z Vajanského korešpondencie vyplýva, že prevzal kontakt s Rajevským, ktorý bol sprostredkovateľom pomoci vybavovanej cez Vladimíra Lamanského, profesora petrohradského univerzity, činiteľa Petrohradského slovanského dobročinného spolku (Petrus 1967, s. 95 – 96; Petrus 1972, s. 572). Týmto spôsobom pokračoval v línii svojho otca, ktorý získaval ruské peniaze.³ Ako poznamenala D. Kodajová (2009, s. 35 – 36), od konca 60. rokov sa tón listov slovenských predstaviteľov adresovaných do Ruska výrazne zmenil – namiesto argumentácie išlo často o sťažnosti, lamentácie a prosby o pomoc. Situácia Slovákov bola v týchto žiadostiach vykresľovaná ako stav existenčného ohrozenia, ich rétorika bola poddajná, niekedy až sebaponižujúca. Pisatelia sa odvolávali na údajné sympatie Ruska k „najponíženejšiemu slavianskemu národu“, teda k Slovákom, a v adresátoch – členoch Slovanských dobročinných výborov – videli takmer spasiteľov. V porovnaní s peniazmi, ktoré Rusko vynaložilo na podporu Slovanov na Balkáne, nebola táto pomoc nijako impozantná. Napriek tomu mala pre Vajanského, ktorý zápasil s finančnými problémami, a pre redakciu *Národných novín* pravdepodobne kľúčový význam.

Pri analýze publicistiky Vajanského z tohto hľadiska treba brať do úvahy aj podmienky, v akých vychádzala slovenská tlač v Uhorsku. Hlásanie separatistických hesiel bolo trestným činom a z pohľadu záujmov uhorského štátu bola Vajanského publicistika – aj keď časť svojich myšlienok sprostredkoval nepriamo – ideologickou diverziou. Úrady v Budapešti v jazykovej príbuznosti Slovanov a v činnosti Ruska vnímali hrozbu. Osud Poľska ešte viac zintenzívňoval pocit ohrozenia zo strany Ruska a stal sa trvalou súčasťou uhorského politického diskurzu (Šoltés 2013, s. 66). Nezabúdalo sa na to, kto potlačil revolúciu v roku 1849, živá bola aj pamäť na konečnú porážku pri Világoši, ako aj na vystúpenia Slovanov proti Kossuthovi. Spolupráca Slovanov v akejkoľvek podobe bola vnímaná ako hrozba pre budovanie maďarského národného štátu a označovala sa ako „panslavizmus“. Vajanský patril k odvážnym publicistom, za svoje novinové články bol trikrát väznený. Vyjadroval sa pomerne čitateľne, no ešte výraznejšie proruské nastavenie odhalili jeho kontakty s Rusmi, korešpondencia s priateľmi z ruských imperiálnych a nacionalistických kruhov, ktorá bola vydaná po rokoch, ako aj články, ktoré anonymne publikoval v moskovskej tlači v roku 1908.

Hoci intenzita ruskej podpory pre Slovanov v Rakúsko-Uhorsku po polovici 70. rokov oslabila – najmä po zblížení Ruska s Rakúsko-Uhorskom a Nemeckom po Berlínskom kongrese

³ Napríklad v roku 1873 dostal Jozef M. Hurban 300 rubľov a v tom istom roku Lamanskij žiadal Rajevského, aby poskytol aj Svetožárovi Hurbanovi Vajanskému 150 – 200 rubľov (Daniš – Matula 2014, s. 16).

v roku 1878 – neznamenal to úplné prerušenie pomoci pre Slovákov. Podľa Vladimíra Matulu najväčšie sumy smerovali do redakcie *Národných novín*, čo vôbec umožňovalo vydávanie oficiálneho orgánu slovenského národného hnutia a zabezpečovalo kontinuitu a činnosť Slovenskej národnej strany (SNS). Redakcia dostávala 200 zlatých v období október 1876 – október 1877 a v rokoch 1880 – 1884 každoročne na pokrytie deficitu už 3 – 4 tisíc zlatých (Matula 1998, s. 125). Na druhej strane od roku 1881 *Národné noviny* dostávali z Ruska od Slovanského dobročinného spolku v Petrohrade ročnú subvenciu 5 000 rubľov, ktorú redakcii vyplácali členovia ruského vyslanectva vo Viedni.⁴ Finančnú pomoc ruskej vlády pre *Národné noviny* sprostredkoval Vladimir Lamanskij (Podrimavský 1976, s. 107). Zabezpečoval aj štipendiá – Vajanský mu okrem iných odporučil Vladimíra Krivoša (1865 – 1942), ktorý chcel pokračovať v štúdiu v Rusku a neskôr urobil kariéru v cárskych (a následne aj v sovietskych) štátnych inštitúciách (Petrus 1967, s. 332; porovnaj: Zdanovič – Izmozik 2017).

Ozveny finančného rozmeru kontaktov s Rusmi možno vidieť v zverejnenej korešpondencii Vajanského. Keď mu v roku 1906 zoslablo zdravie, prosil o peniaze na liečbu v Karlových Varech (Petrus 1972, s. 245 – 246). V kontaktoch s Rusmi sa usiloval o finančnú podporu aj pre svoju rodinu. Do Petrohradu poslal na štúdiá svoju dcéru Oľgu (Petrus 1972, s. 96.). Jeho syn Vladimír Hurban (neskorší šéf spravodajskej služby československých légii v Rusku) sa v ruských vojenských kruhoch etabloval natoľko, že v rokoch 1909 – 1914 prednášal v kurzoch Vojenského ústavu pri ruskom štábe Varšavského vojenského okruhu, zameraných na lepšie poznanie vnútorných pomerov Rakúsko-Uhorska. Zo zachovanej korešpondencie možno usudzovať, že zabezpečoval okrem iného peniaze z Ruska pre slovenských aktivistov vo Vojvodine, kde žil jeho synovec Vladimír Hurban Vladimírov (Petrus 1972, s. 317 – 318).

Obdobie 80. a 90. rokov, keď Vajanský intenzívne žiadal o ruskú podporu, sa zhodovalo s časom, keď slaviofilstvo v Rusku prežívalo krízu. V ruskej politike už neznamenal toľko ako v období pred vojnou s Osmanskou ríšou (1877 – 1878), ktoré predstavovalo obdobie najväčšieho vplyvu slaviofilských hesiel na politiku cárskeho režimu. Oživenie slovanskej otázky v Rusku nastalo spolu s formovaním neoslavizmu na začiatku 20. storočia, no takto revidovaný panslavizmus Vajanský odmietol. Záujem o osud Slovanov mimo Ruska pretrvával v Rusku len v relatívne úzkych kruhoch, no to neznamená, že ruskí panslavisti nemali politické vplyvy a neboli schopní poskytnúť podporu pre relatívne malú skupinu slovenských rusofilov.

Kontakty Vajanského s Rusmi

Vajanský pomerne často navštevoval Rusko – do cárskeho impéria vycestoval osemkrát (v rokoch 1881, 1885, 1887, 1888, 1892, 1894, 1909, 1913/1914), pričom pravdepodobne viackrát navštívil aj Varšavu, kde mal niekoľko prominentných ruských známych. Zavítal do Kyjeva, Petrohradu a vo svojich cestopisných zápiskoch, uverejňovaných na stránkach *Národ-*

⁴ Pozri Petrus 1972, s. 259. Pre porovnanie: rozpočet veterinárnej školy vo Varšave v roku 1881 predstavoval 12 459 rubľov, z toho plat riaditeľa činil 1400 rubľov a platy profesorov sa pohybovali od 360 do 900 rubľov. Pozri: Szkoła weterynaryjna In *Kurjer Warszawski*, 61, 3 (15) január 1881, s. 1.

ných novín, približoval čitateľom aj Moskvu – „sväté mesto slovanskej idey“ (cit. podľa Kusý 1992, s. 56). Spomedzi zachovanej zahraničnej korešpondencie najväčší počet Vajanského listov smeroval k Rusom.⁵ Navyše, ako dokázal poľský slavista Władysław Bobek (1936, s. 226, 233 – 250), Vajanský sa vo svojej tvorbe „zámerne, cielene a programovo“ uchýľoval k používaniu rusizmov.

Časť kontaktov s Rusmi Vajanský prevzal od „generácie otcov“. Týkalo sa to spomínaného ruského rezidenta vo Viedni Rajeenského, pravdepodobne aj jeho „nadriadeného“ Vladimira Karloviča Sablera, činiteľa haličsko-ruskej dobročinnej spoločnosti, ktorý podporoval moskvofilské hnutie v Haliči, ale aj na Bukovine a medzi Rusínmi v Uhorsku (Petrus 1972, s. 245, 246). Postupom času sa ukázalo, že Sabler vyplácal značné sumy proruský orientovaným novinám a redaktorom v Rakúsko-Uhorsku (Vaverková 2023, s. 175). So Sablerom udržiaval Vajanský kontakt počas mnohých rokov – stretol sa s ním pred vojnou v Rusku, keď už Sabler pôsobil ako despotický oberprokurátor Svätej vládnucej synody Ruskej pravoslávnej cirkvi a štátny tajomník. Aj takýmto spôsobom sa informácie od Vajanského dostávali do vládnych kruhov v Rusku (Takáč 2019, s. 81).

Mnohé však nasvedčuje tomu, že Vajanský si kontakty s Rusmi budoval samostatne – okrem iného aj cestami do Varšavy. Stojí za to priblížiť regionálny kontext Vajanského kontaktov s Ruskom a širších slovensko-ruských vzťahov v danej dobe. Staršia literatúra niekedy preceňovala význam tradičných obchodných kontaktov pri popularizácii spolupráce s Ruskom.⁶ Nemožno však prehliadnuť, že v regióne Turca mal v 19. storočí takmer každý v rodine niekoho, kto si zarábala obchodovaním v Ruskej ríši, a niekoľko tisíc drobných podnikateľov zo slovenských žúp malo povolenie na obchodovanie v Rusku. Časť týchto obchodných kontaktov bola zdrojom väčších majetkov, čo pravdepodobne ovplyvnilo aj popularitu Ruského impéria (napríklad zakladateľ banky Tatra Rudolf Krupec zbohatol na výstavbe ruských železníc). Faktom zostáva, že Rusko nebolo pre obyvateľov slovenskej provincie vtedajšej doby až také vzdialené a neznáme. Slováci podnikali v Ruskom impériu a práve vďaka nim nachádzal Vajanský podporu aj počas svojich ciest – napríklad v roku 1881 sa ubytoval u Jána Országha vo Varšave (Petrus 1967, s. 153). Obchodný dom „Bratia Országhovci“ bol prvým veľkým podnikom tohto typu vo Varšave a časom zamestnal vo svojej sieti v Ruskom impériu niekoľko stoviek Slovákov (Takáč 2019, s. 77, 88).

Z analýzy Vajanského korešpondencie sa vynára skupina ruských priateľov, u ktorých nachádzal podporu. Jej nestorom bol už spomenutý profesor Lamanskij, prekladateľ a vydavateľ knihy Ľ. Štúra *Slovanstvo a svet budúcnosti*. Taliansky historik M. Piccin (2010, s. 504 – 505) uviedol, že veľká autorita, ktorú Lamanskij požíval ako slavista a historik, ako aj množstvo známostí v zahraničí a medzi najviac nacionalisticky naladenými ruskými politickými činiteľmi, mu umožnili zohrávať kľúčovú úlohu v politike cárskeho režimu v západných guberniách impéria. Vajanský (1881, s. 385 – 389) na stránkach časopisu *Slovenské pohľady* uverejnil predslov

⁵ Listy, ktoré Vajanský dostával od Rusov, sa zachovali len v malom počte – podľa výpovede jeho vnučky časť korešpondencie od ruských priateľov spálil počas prvej svetovej vojny, keďže sa obával internácie (Petrus 1967, s. 18).

⁶ Upozorňuje na to Daniela Kodajová (2009, s. 30; porovnaj: Holec 2011, s. 29 – 35; Rokina – Daniš – Randin 2015, s. 151).

Lamanského k prvému ruskému vydaniu knihy L. Štúra. Lamanskij považoval Slovákov po Rusoch za najhorlivejších panslavistov a Vajanský s uspokojením citoval jeho úvahy o tom, že ruština by sa mala stať všeslovanským diplomatickým jazykom a že územie jej používania sa rozšíri „cez uhorských Rusov“ a Slovákov, z ktorých už mnohí – najmä v Turci – hovoria po rusky dobre. Vajanský, podobne ako jeho spolupracovník z *Národných novín* Jozef Škultéty, nepovažoval totiž Rusínov za osobitný národ, ale za najzápadnejšiu vetvu ruského národa, žijúcu v politickom rámci Uhorska (Šoltés 2010).

Ďalším Vajanského spolupracovníkom v kruhoch ruských slavistov bol Platon Kulakovskij (1848 – 1913), profesor ruskej Cisárskej univerzity vo Varšave, v rokoch 1886 – 1892 redaktor *Varšavského denníka*, vydavateľ týždenníka *Okrainy Rossii*, ktorý polemizoval so stúpenkami akýchkoľvek foriem autonómie poľských krajín v rámci Ruského impéria. Hlásal myšlienku obrody slovanských národov návratom k dedičstvu misie svätých Cyrila a Metoda, čo podľa neho malo znamenať prijatie pravoslavia a prechod na cyriliku. Kulakovskij patril k najhorlivejším rusifikátorom Poľského kráľovstva a k najvýraznejším polonofóbnym profesorom; zaraďovali ho medzi otvorených „obrusiteľov“ (rusifikátorov – pozn. red., Piccin 2010, s. 503; Baženowa 2014, s. 466 – 470). „Mimoriadne bojovne naladený, protipol'sky orientovaný Bielorus,“ – spomínal naňho ruský profesor Nikolaj Kariejev, priaznivo naklonený Poliakom (Aksienowa 1978, s. 273 – 274). Ako verný služobník imperiálnej línie pôsobil Kulakovskij v posledných rokoch života ako úradník ministerstva vnútra.

Kulakovskij vo svojich publicistických vystúpeniach venoval veľkú pozornosť poľskej otázke. Hoci nepopieral právo Poliakov na „etnografické sebaurčenie“ (zachovanie poľského národa, jeho jazyka, územia a kultúry), rozhodne odmietal akékoľvek ústupky. V roku 1907 napísal, že „poľskú otázku ako otázku týkajúcu sa zmŕtvychvstania poľskej štátnosti, v akejkoľvek forme, treba v Rusku považovať za definitívne vyriešenú, a každý ústupok, každý krok v zmysle ‚autonómie‘, o ktorú sa teraz usilujú Poliáci, je očividnou zradou Ruského impéria, očividným hriechom proti ruskému národu ... (cit. podľa Baženowa 2016, s. 255). Kulakovskij považoval univerzitu vo Varšave za kultúrnu predvoj slovanského Východu na Západe. Poľskú štátnosť označil za „antitétu ruskej“ a jej obnovenie v akejkoľvek podobe by podľa neho predstavovalo triumf západnej, katolíckej kultúry nad Slovanstvom. „Poľská otázka“ bola v jeho ponímaní jednou z kapitol celej slovanskej otázky. Zastával názor, že Poľsko zradilo svoje historické poslanie, ktorým malo byť zjednotenie západoslovanských národov do jedného štátu (Baženowa 2016, s. 255 – 256).

O dôvernosti kontaktov medzi Vajanským a Kulakovským svedčí aj skutočnosť, že si navzájom vymieňali poznámky o poľskej „hlúposti“ (Petrus 1972, s. 153) v čase, keď sa Kulakovskij staval proti liberálnemu kurzu voči Poliakom v Poľskom kráľovstve a podporil úsilie o odhalenie pamätníka Michaila Muraviova vo Vilniuse. Muraviov sa vďaka svojej krvavej vláde na litovských a bieloruských územiach v rokoch 1863 – 1865 stal známym ako „Vešateľ“ a stal sa nielen pre Poliakov symbolom krutosti a veľkoruského nacionalizmu (Jaśkiewicz 1996, s. 533; Baženowa 2016, s. 138). Vajanský vo svojich listoch donášal Kulakovskému na svojich ideových odporcoch – napríklad ho varoval pred Bohdanom Pavľom ako „polonofilom“ a „finofilom“, ktorý šíri protiruské postoje medzi Čechmi a Slovákami, „vychvaľuje mazepizmus, judeofilstvo atď. atď.“ (Petrus 1972, s. 313 – 314).

Ďalším Vajanského priateľom z kruhov varšavských rusifikátorov bol Anton Budilovič (1846 – 1908), slavista pochádzajúci z grodenskej gubernie. Z čias mladosti, z obdobia januárového povstania, mal traumatické spomienky, keď povstalci vyniesli nad jeho otcom rozsudok smrti (ktorý nebol vykonaný). Na jednom zo svojich prvých prednášok vo Varšave označil poľský jazyk za „nárečie“, čo vyvolalo živý protest poľských študentov (Schiller-Walicka 2013, s. 569). Profesor Kariejev, spomínajúc na túto udalosť, označil Budiloviča za „zapáleného polonofóba“ (Aksienowa 1978, s. 265). Ako slavista sa Budilovič považoval za žiaka Lamanského a pôvodne písal, že Poľsko by malo byť podriadené Rusku, ale malo by si zachovať historickú a jazykovú samostatnosť (Boldin 2018, s. 101). Z varšavskej katedry však v 80. rokoch hlásal anachronické názory o jednote literatúr „slovanského kmeňa“. Zdôrazňoval, že iba ruský jazyk sa mohol uchádzať o rolu kultúrneho faktora, ktorý by zjednocoval celé Slovanstvo, a jeho poslaním je „zachrániť Poľsko pre Slovanstvo, [kým] sa nezaškrtí vlnou germanizmu a nestopí pod náporom cudzích živlov“ (cit. podľa Schiller-Walicka 2016, s. 643 – 644).

Mnohé nasvedčuje tomu, že inšpirácie varšavských rusifikátorov a ich texty mali veľmi veľký vplyv na formovanie Vajanského názorov na poľskú otázku. V jeho publicistike a korešpondencii sa dokonca dá nájsť komplex pojmov a tvrdení, ktoré sa objavujú vo vyjadreniach Kulakovského a Budiloviča. Mieru tejto inšpirácie by mohli podrobnejšie ukázať ďalšie komparatívne štúdie. Stojí však za to zdôrazniť, že varšavské kontakty pomohli Vajanskému získať v slovenskom prostredí reputáciu „sprostredkovateľa súčasných zahraničných názorov“. Popri tom dosť voľne preberal a kompiloval obsahy cudzích autorov, čo ukázal napríklad cyklus článkov *Anarchia ducha* z roku 1900, ktorý sa považoval za „vari najkomplexnejšiu“ Vajanského úvahu zameranú proti modernému umeniu. Ukázal sa byť citovaním názorov Henryka Struveho (1840 – 1912), poľského filozofa a kritika umenia, pôsobiaceho od sedemdesiatych rokov 19. storočia práve na Cisárskej univerzite vo Varšave (Hučková 2018, s. 52 – 53).

Vzťah k Poliakom a poľskej otázke

Józef Ciągwa (1970, s. 147) označil tvorbu Vajanského za vzorový príklad „nedôvery faktom ilustrujúcim poľsko-ruské vzťahy“, v kontraste s aktivitami Ruska zapojeného do otázky národného oslobodenia Slovanov na Balkáne. V skutočnosti bol kontrast tohto prístupu výrazný – napríklad Iosif Vladimirovič Hurko (Gurko), medzi slovenskými aktivistami populárny hrdina rusko-tureckej vojny (1877 – 1878), ako varšavský generál-gubernátor bol zanieteným zástancom rusifikácie poľských území. Hurko vylúčil poľský jazyk zo škôl a úradov a podľa slov Antoniho Gizu (1992, s. 77) – bol to „v jednej osobe obdivovateľ slovanských Bulharov a neúprosný prenasledovateľ slovanských Poliakov“, a zároveň zástanca zachovania aliancie Ruska s nemeckou ríšou. Práve Hurko menoval Kulakovského za hlavného redaktora miestnych vládnych novín, v ktorých písal v duchu ideí „Rusko pre Rusov“ (Rolf 2016, s. 369).

Ťažko predpokladať, že postuláty a podmienky poľského národného hnutia boli Vajanskému neznáme. Vajanský počas celého svojho dospelého života udržiaval kontakty s Poliakmi, cestoval do Haliče, aj do Varšavy. S poľskými záležitosťami sa stretol už počas štúdií na evanjelic-

kom gymnáziu v Tešíne.⁷ Poľská otázka bola v slovenskom národnom hnutí predmetom sporov o vzťah k Rusku minimálne od čias novembrového povstania (1830 – 1831), vzťah k Poľsku rozdeľoval tzv. starú školu, ktorej pokračovateľom bolo Vajanského prostredie, a tzv. novú školu, ktorá spájala heslá spolupráce slovanských národov s kritickým postojom k cárizmu. Tvrdou skúškou slovanskej vzájomnosti pre slovenských intelektuálov bolo najmä poľské januárové povstanie z roku 1863 a jeho brutálne potlačenie cársym režimom. Keď Rusi potláčali povstanie, Ján Palárik hlásal, že tú istú „nenávisť“ k cárovi by cítil každý „slovanský kmeň“, keby ho postihol osud Poliakov (Vavrovič 1993, s. 143, 162 – 164; Hvišč 1991, s. 31; Škvarna 2020, s. 222 – 223). Vajanský sa však stal lídrom „starej školy“, ktorá proruskú orientáciu považovala za dogmu. Neskôr prístup k poľskej otázke rozdelil aj Vajanského a jeho okolie od predstaviteľov mladšej generácie slovenských aktivistov, ako aj ich českých mentorov. Táto otázka mala podstatný význam v spore Vajanského s Tomášom G. Masarykom – k prvému otvorenému polemickému stretu medzi nimi došlo v roku 1891 na pozadí rozdielnych názorov na poľsko-ruský spor (Bakoš 1995, s. 120 – 121; Kodajová 2011, s. 15 – 28).

Vajanský dobre poznal poľskú literatúru a udržiaval kontakty s poľskými autormi. Podľa Jozefa Hvišča možno Vajanského dokonca považovať za „priekopníka slovenskej literárnej polonistiky“. Napriek tomu boli publikácie Vajanského v tlači o poľských literárnych dielach súčasťou ideologickej polemiky, pričom meradlom hodnotenia bol postoj autorov k slovanskej spolupráci. Niekedy svoje komentáre miešal s hnevom a invetívami. Podľa Hvišča „ideologické protichodnosti zakrývali Vajanskému pohľad na pozitívne stránky poľského umenia a literatúry“ (Hvišč 1991, s. 36).

Vajanského prístup k poľskej otázke, aj keď mohol byť v slovenskom prostredí vnímaný ako originálny, sa zdá byť odrazom názorov jeho ruských mentorov, derivátom úvah Danilevského a kompiláciou názorov a postojov Lamanského, Kulakovského a Budiloviča. Nie je vylúčené, že keby sa zachovala korešpondencia, ktorú od nich dostával, bolo by možné ešte výraznejšie dokázať túto harmóniu, keďže kompilácia, preberanie zahraničných názorov a ich následné rozvíjanie boli vo Vajanského novinárskej praxi celkom bežnými postupmi (Hučková 2018, s. 54). Rozdielom v oblasti estetiky jeho úvah bol ešte pokornejší tón zbožňovania cárskeho režimu. Vajanský nezakrýval fascináciu silou ruského štátu (a častým spomínaním jeho národno-osloboditeľskej úlohy na Balkáne). V jeho písomníctve sa objavujú ozveny postoja Danilevského k „jezuitsko-šľachtickému“ Poľsku, ktorý odporúčal voči Poliakom politiku sily a odmietnutie „sentimentálnej veľkodušnosti“, čo súhlasilo s politikou „unarodenia impéria“ podporovanou slovanskými nacionalistami, teda prenasledovaním národnostných a náboženských menšín a pokusmi o rusifikáciu Poliakov (Walicki 2013, s. 94 – 95).

Vajanský, podobne ako Danilevskij a jeho známi spomedzi ruských profesorov vo Varšave, tvrdil, že poľskú otázku považuje za „vyriešenú“. Podľa jeho názoru bol tento vývoj výsledkom demografickej sily Ruska, budovania centralizovaného impéria, jeho štátotvorného potenciálu, vojenskej sily, ako aj údajnej humanistickej lásky k „národom jednej krvi“ a „veľkodušnosti voči nevďačným a odporcom“. (Vajanský 1908, s. 59). Na stránkach moskovských novín tvrdil

⁷ Tešín bol v tej dobe dôležitým miestom poľsko-slovenských kontaktov. V Tešíne sa spolu s Vajanským učilo 36 Slovákov (Hvišč 2000, s. 189; Bogacki 1972, s. 241 – 251).

dokonca (hoci pod pseudonymom), že súťaž o prvenstvo v slovanskom svete vyhralo Rusko, pretože „poľský národ nedospel k prvenstvu medzi Slovanmi v dôsledku nešťastí, nepriazne osudu, vlastných chýb, nedostatkov národného charakteru a nakoniec v dôsledku relatívne menšej početnosti a slabšej expanzívnosti“ (Vajanský 1908, s. 59). Pretože „dvojhlavé zvieratá existujú iba vo fantazmagóriách erbov“ a živé a veľké organizmy musia mať jednu hlavu, tvrdil, že „história, príroda a reálna realita“ vyriešili poľsko-ruskú otázku v prospech najväčšieho zo slovanských národov. Poľsko-ruské konflikty bagatelizoval, porovnávajúc ich so spormi „Hanoverčanov s Prusákmi“ a „Švábov so Sasmi“. Naznačoval, že môžu dokonca pôsobiť tvorivo. Vinu za „poľský separatizmus“ kládol poľskej inteligencii a šľachte. Ukazoval na „nepochopenie“, sarkazmus, v najlepšom prípade ľahostajnosť voči Rusku, no nevinil za to celú poľskú spoločnosť, pretože „ten slovanský prostý ľud je taký krásny nad Vislou ako nad Volgou, Dunajom, Sávou a Váhom“, kým však inteligencia „padla duchom, citom, vôľou a rozumom“ (Vajanský 1908, s. 58 – 59). Priam vyzýval ruské úrady k rozhodnosti a potláčaniu poľského „separatizmu“, pretože „milióny Nepoliakov nemôžu hniť a hynúť pre vrtochy jedného národa, vlastne len vinou jednej ... mesianistickej ... tendenčnej školy poľských politikov, básnikov a filozofov“ (Vajanský 1908, s. 25).

Nevyhnutnosť podriadenia sa Poliakov Rusku Vajanský ospravedlňoval aj hrozbou germanizácie – teda následkami nevyhnutného stretu germánskeho a slovanského sveta, ktorý v slovenských podmienkach bol tiež podfarbený obavami o spojenie Berlína s Budapešťou, ktoré znižovali nádeje Slovákov na vyriešenie slovenskej otázky v rámci federalizácie Rakúsko-Uhorska (Borodovčák 1969, s. 129, 132). V porovnaní s podmienkami maďarizácie na slovenských územiach sa mu Rusko možno javilo ako štát s väčšími národnostnými slobodami (Jakabčín 2012, s. 301). Na stránkach novín *Moskovskije vedomosti* zaviedol však diferencovanie národného útľaku, hoci nie v duchu slovanskej vzájomnosti: „Keď vyššia kultúra potláča nižšiu (ako napríklad Nemci Poliakov v Poznani, Angličania – Indov), je to surovosť, krivda, nespravodlivosť, ale keď nižšia turecko-ázijská rasa utláča vyššiu indoeurópsku, to je už do neba volajúce porušenie božích zákonov, odchýlka od priamej cesty rozvoja ľudstva – je to zločin proti civilizácii vôbec“ (Vajanský 1908, s. 77). Vyzýval Poliakov, aby „netrhali svojou rusofóbiou sily Slovanstva“, ktoré len zjednotené je silou schopnou zabrániť expanzívnemu tlaku Nemecka na východ.

Postoj k poľskej otázke sa stal súčasťou sporov Vajanského s mladými aktivistami, ktorí slovanofilstvo neprepájali s panrusizmom a primknutím k absolutizmu. Priamo kritizovali protislovanskú prax cárizmu na poľských územiach, čím sa postoj k poľskej otázke stal jedným z faktorov štiepenia v slovanskom intelektuálnom a politickom živote až do prvej svetovej vojny (Pekník 2000, s. 82). Hlasisti vyčítali Vajanskému nielen demonštratívnu podporu pre ruskú zahraničnú politiku, ale aj sa vysmievali zo zbožňovania ruského cára, ktorý utláča slobodné ambície ruského národa (Ivantyšynová 2005, s. 101; Taranenkova 2010, s. 141). Avšak u Vajanského boli kritériá hodnotenia iných národnostných hnutí a ich literárnych tvorcov podriadené jeho posadnutosti Ruskom. V liste Vajanského Kulakovskému, ktorý Borodovčák našiel v Petrohrade, Vajanský celkom jasne vyhlásil, že „by nechcel život slovanských národov bez vedenia a duchovnej hegemonie ruského kmeňa, a to radšej nech sa ponemčia, alebo zmiznú z dejín“ (Borodovčák 1969, s. 129).

Vajanský síce neodmietal istú kultúrnu autonómiu Poliakov, no iným východoslovanským národom upieral právo na samostatné bytie – kritizoval ukrajinských a bieloruských aktivistov a vedcov a spochybňoval samostatnosť ich literárnych jazykov. Aj keď aj v niektorých poľských kruhoch boli ukrajinské ambície spochybňované, Vajanského boj proti emancipácii ukrajinského národného hnutia nemožno pripísať obavám z obmedzovania poľských vplyvov v Haliči alebo v Ruskom impériu. Prístup Vajanského k Ukrajincom bol v súlade s líniou najtvrdšie orientovaných ruských profesorov – Kulakovského, či Budiloviča. V korešpondencii s Lamanským sa objavoval aj obdiv Vajanského k jazykovedným prácam Timofeja Florinského (1854 – 1919), ktorý tvrdil, že „maloruština nie je nič iné ako nárečie ruštiny“ a považoval Rusínov za súčasť ruského národa. Vajanský odmietal myšlienku samostatnej ukrajinskej národnej identity, považujúc ukrajinské hnutie za jeden z prejavov „politicky škodlivého separatizmu“. Aktívne sa zapojil do činnosti ruských úradov – zúčastnil sa na slávnostiach v Kyjeve v rokoch 1885 a 1888, ktoré boli panslavistickou manifestáciou podpory ruským úradom (Hučková 2019, č. 4, s. 53 – 56). Na slávnosti odhalenia pamätníka Chmeľnyckého v júli 1888, ktorá mala imperialistický a antipolský charakter, sa Vajanský nachádzal medzi slovanskými hosťami, ktorí – ako si všimol *Kurjer Lwowski* (č. 211 z 31. júla 1888) – „využívajúc bezplatnú dopravu a pobyt v Kyjeve, ponáhľali sa vzdať hold pamiatke Chmeľnyckého“. Ukrajinských aktivistov Vajanský nazýval „mazepistami“, budovanie ukrajinskej samostatnosti považoval za dôsledok vplyvu nemeckej a rakúskej zahraničnej politiky, ktorá mala za cieľ oslabiť Rusko. V roku 1909 označoval myšlienku nezávislosti Ukrajiny za niečo rovnako nerealistické ako „dobytie obrovského priestoru na Marse alebo Uráne“ (Hučková 2019, s. 56).

Prístup k neoslavizmu

Revíziu panslavistických koncepcií, ktorá v prvej dekáde 20. storočia započala ideový smer nazývaný neoslavizmus, Vajanský odsudzoval. Neoslavizmus, ktorý vznikol z iniciatívy českých politikov, najmä Karla Kramára, našiel svojich podporovateľov v Rusku a získal tiež taktickú podporu lídra poľských národných demokratov Romana Dmowského. Táto myšlienková orientácia v najširšom zmysle predpokladala zjednotenie slovanských národov pod záštitou Ruska, ale na základe rovnosti medzi Slovanmi, stojacimi zoči-voči nebezpečenstvu pangermanizmu a ich narastajúcej sile v Európe. Zdôrazňovala aj nevyhnutnosť revízie postoja Ruska voči Poliakom, čo sa považovalo za základnú podmienku uskutočnenia tejto koncepcie.

Vajanský sledoval tieto iniciatívy s nedôverou, kritizoval ich slovanských nadšencov, najmä hlasistov, ako v publicistike, tak aj v korešpondencii s Rusmi. Takto nadviazal aj na tradíciu „generácie otcov“ tzv. „starej školy“, ktorí pri uchádzaní sa o ruskú pomoc udávali u Rusov aktivity svojich konkurentov v národnom hnutí.⁸ Zostal verný orientácii na dominanciu Ruska medzi slovanskými národmi a odmietal tendencie stúpencov neoslavizmu kriticky reflektovať pomery v Rusku z pozície liberalizmu a ďalšie problémy súvisiace s poľskou otázkou (Kováč 2004,

⁸ Napríklad Ján Francisci, keď žiadal o peniaze pre *Pešťbudinske vedomosti*, varoval Rajevského pred činnosťou tzv. „novej školy“ a *Slovenského denníka*. Jeho list zverejnili M. Daniš a V. Matula (2014, s. 107 – 108).

s. 178). Svoju priateľovi Kulakovskému písal, že do neoslavizmu sa zapájajú bezvýznamní študenti, ktorí „píšu hnusné klebety na Rusko a ruských ľudí“ (cit. podľa Kodajová 1999, s. 94). Prezentoval svoju rusofilskú líniu ako prirodzené pokračovanie slovanských ideí, zatiaľ čo neoslavizmus považoval za odklon alebo priamu zradu ideálov. Vo svojej kritike neoslavizmu sa postavil na stranu najextrémnejších, imperiálnych ruských kruhov proti českým a poľským zástancom slovanskej spolupráce. Na stránkach konzervatívnych *Moskovských vedomostí* kritizoval neoslavizmus a úvahy o poľskej otázke počas Slovanského týždňa v Petrohrade v máji 1908, spolu s Budilovičom hrozil každému, kto by sa odvážil „postaviť nepriateľskú nohu“ na dedičstvo Aksakova, Pogodina, Chomiakova, Dostojevského a na činnosť slovanských výborov (Vajanský 1908, s. 23).

Zárodky neoslavizmu ako „schizmy“ Vajanský videl v Prahe, odsudzoval jej „odtrhnutie od ortodoxnej slovanskosti“ a „pľuvanie na našich veľkých prorokov“ (Vajanský 1908, s. 45). Už skôr alergicky reagoval na prejavy čoraz užších poľsko-českých kontaktov. Je to vidno napríklad po návrate z Mickiewiczovských osláv v Krakove v roku 1898, keď vo svojej správe z nich dal najavo aj svoju nechť voči poľsko-českej spolupráci (Hvišč 1991, s. 124, Świątek, 2020, s. 379). Kritizoval ju aj v korešpondencii s Rusmi, kde si vymieňali informácie o svojich oponentoch. Príkladom je, že Lamanskij upozornil Vajanského na polonofila Eduarda Jelínka, ktorý otvorene kritizoval ruskú politiku voči Poľsku, najmä represálie voči Poliakom a pokusy o nánútenie ruskej kultúry a jazyka (Petrus 1972, s. 52 – 56; porovnaj: Kaleta 2019, s. 53 – 56). Kritizujúci neoslavizmus v Čechách, Vajanský v liste českému slavistovi Josefovi Holečkovi v roku 1912 písal o „odpadlíkoch od slavianskej idey, zradcoch veľkého ruského národa, ktorí horšie píšu o Rusku ako najjedovatejší Žid z Neue freie Presse“. Vyčítal mu, že „teraz sa u Vás vyťahujú polonofili (oplzlý Fr. Hovorka), ukrainofili, mazepisti a iní vyhodkovia nešťastného plemena nášho!“ (Petrus 1972, s. 315 – 317). Na Holečka zasa donášal svojmu synovcovi v Starej Pazove, že „strká sa do riti Poliakom a tomu šuftovi Masarykovi”.⁹ V mnohých miestach publicistiky a korešpondencie Vajanského nachádzame tento druh hulvátskeho jazyka voči neobľúbeným krajanom, ako aj Čechom a Poliakom, ktorý ostro kontrastuje s pokorným, lichotivým štýlom voči ruským mentorom. „Dovoľte obdarovať Vás mojím biednym portrétom, aby ste nezabudli na nás vo Vašom tuhom zápase s „okrainami“ [perifériami, v tomto kontexte: mimoruskými národmi v cárskom Rusku – MG],” — napísal napríklad Kulakovskému, keď sa usiloval o vydanie svojich prác vo Varšave (Petrus 1967, s. 390, 554).

Názory Poliakov na Vajanského

Po období popularity slovanofilských hesiel na poľských územiach v prvej polovici 19. storočia bol panslavizmus vnímaný skôr ako forma národnej apostázy. Jednotlivci, ktorí podporovali rusifikáciu a pod heslom „slovanskej jednoty“ hlásali potrebu vzdať sa národnej osobitosti, nenašli širšiu odozvu. Poľské elity odmietali názory renegátov, stávali sa proti rusifikácii a zdôrazňo-

⁹ Vajanský v tomto liste napísal, že ide do Belehradu „len z prinútenia, a aby Slováci neboli tam reprezentovaní nejakým vagabundom Hodžom lebo podliakom Štefánekom“ (Petrus 1972, s. 307).

vali, že lojalita poľských poddaných voči cárskym úradom bola podmienená zachovávaním ich národných práv – tradícií, viery a jazyka predkov. Nie náhodou preto postoj Vajanského k Rusku ovplyvnil recepciu jeho tvorby v Poľsku a jeho kontakty s Poliakmi. V negatívnom kontexte, ako protipोल्sky naladený panslavista, bol spomenutý v známom románe *Syzifove práce* Stefana Žeromského, ktorý patrí do školského kánonu poľskej literatúry (Žeromski 1897, s. 194; Jagiełło 2014, s. 84 – 85). Do poľštiny nebolo preložené nijaké Vajanského románové dielo a nebol vydaný samostatný výber jeho poézie. Vajanského publicistická činnosť vyvolávala odpor v kruhoch osôb, ktoré sa zaujímal o slovenskú otázku. V roku 1900 mu Stanisław Grabski v prílohe varšavského týždenníka *Przegląd Tygodniowy* vytkol „fatalizmus a dogmatizmus“. Opísal ho ako záslužného človeka „veľkých kvalít srdca a rozumu“, ktorý však, „úplne zabúdajúc na realitu“, vo svojich úsudkoch vystupuje „prinajmenšom v úlohe guvernéra všeslovanského cisárstva“ (Grabski 1900, s. 86). Občas sa objavoval názor, že príčinou averzie Vajanského voči poľskému národnému hnutiu bola ľahostajnosť Poliakov k záležitostiam iných Slovanov v Rakúsko-Uhorsku. V Turčianskom Svätom Martine nemohli však nevedieť, že v poľských časopisoch sa objavuje slovenská tematika a je predstavovaná s porozumením. Svedčili o tom nielen početné návštevy poľských spisovateľov, ale napríklad aj súdny proces a zatknutie Jozefa Škultétyho v roku 1899 za zverejnenie úryvkov z proslovenského článku Jana Baudouina de Courtenay v *Národných novinách* (Šmatlák 1962, s. 333; Papierz 2009, s. 204 – 205).

Na prelome 19. a 20. storočia navštevovalo Turčiansky Svätý Martin mnoho poľských aktivistov. Boli medzi nimi aj intelektuáli, ako napríklad spomínaný profesor Baudouin de Courtenay, ktorí výrazne prispeli k tomu, aby sa krivdy, ktoré postihovali Slovákov v Uhorsku, dostali do širšieho povedomia (Abrahamowicz 1967, s. 379 – 406; Papierz 2009, s. 201 – 208; Jagiełło 2014, s. 102 – 110). Niektorí z nich si uvedomovali nedostatok vzájomnosti zo strany Vajanského a jeho spolupracovníkov, ktorý sa prejavoval nezaujmom o poľskú otázku, najmä na územiach Ruského impéria. Poľskí autori z Haliče, lepšie oboznámení s duchovným životom vtedajšieho martinského centra a disponujúci väčšou slobodou vyjadrovania, neskryvali sklamanie z jeho zaujatosti a redakčnej línie *Národných novín*, ktorá represie na poľských územiach buď zamlčovala, alebo relativizovala. Jezuita Ján Badeni, publicista mesačníka *Przegląd Powszechny*, s trpkosťou spomínal na svoje stretnutia s Vajanským, okrem iného poukazujúc na to, že *Národné noviny* síce písali o germanizácii vo Veľkopoľsku, no o poľskej otázke v ruskom zábore, ba dokonca aj v Haliči, informovali na základe ruskej tlače (Jagiełło 2014, s. 30 – 31).

V roku 1905 vznikla v Krakove Slovanská spoločnosť a jej orgán, *Świat Słowiański*, redigovaný Feliksom Koneczným, prinášal takmer v každom čísle správy o slovenskom národnom hnutí. Dlhو však zostávalo toto úsilie bez odozvy z druhej strany. Slovenské časopisy, najmä *Národné noviny*, ako poznamenal neskôr Władysław Semkowicz, „naďalej písali o Poliakoch s nevôľou a neraz s uštipačnosťou, prejavujúc vo väčšine prípadov veľkú neznalosť poľských pomerov, na čo *Świat Słowiański* opakovane poukazoval“ (Semkowicz 1938, s. 48 – 49). Výrečným bol komentár Romana Zawilińského, autora prvej zahraničnej monografie venovanej slovenskej kultúre a literatúre (1899), ktorý na stránkach *Świata Słowiańskiego* v roku 1905 napísal: „Nikomu nemožno rozkazovať, aby mal k tomuto alebo onomu národu sympatie, k tamtomu antipatie; dobre tiež chápeme dôvody sympatií malých slovanských národov k ‚veľkému‘ Rusku. Máme však právo požadovať, aby sa voči iným slovanským národom, hoci aj bez sympatií, zachovala

spravodlivosť v hodnotení národných udalostí. *Národné noviny* nemajú sympatie ani k „národu“ ruskému, ale k „samoderžaviu“; štátny autokrat je – podľa nich – objektívnym svedomím národa“ (Zawiliński 1905, s. 419 – 420).

Nepochopenie poľských požiadaviek a boj proti neoslavizmu nezostali bez odozvy *Świata Słowiańskiego*. Vajanský podporoval tie sily, ktoré – ako to v roku 1909 vyjadril Marian Zdziechowski – „skrývajú pod hlavičkou slavianofilstva rovnako odpornú ako hlúpu slavianoľágu, ešte aj po japonských porážkach snívajú o víťaznom a dobyvačnom pochode na Európu, o ovládnutí slovanských krajín a ničení slovanských kultúr, tak ako sa dnes ničí poľská kultúra – o pretvorení Srbského kráľovstva na belehradskú guberniu, Bosny na sarajevskú guberniu, Čiech na Priveltavský kraj, v ktorom láska k českej zemi a minulosti bude považovaná za zločin proti ruskému štátu“ (Zdziechowski 1910, s. 131 – 132).

Neznamená to však, že Vajanský bol poľskou elitou iba zatracovaný. Vajanskému sa neupierala odvaha a neoblomnosť v boji proti národnému útlaku. Napríklad na stránkach petrohradského konzervatívneho týždenníka *Kraj* (17. júna 1892; 13. septembra 1901) boli citované jeho články, písalo sa o ňom ako o „vynikajúcom básnikovi a románopiscovi“ a pri príležitosti vydania románu *Kotlín* sa pripomínalo prenasledovanie slovenských redaktorov zo strany uhorských úradov. Haličský historik Stanisław Schnür-Pełowski o ňom v roku 1899 napísal: „Najvýznamnejší dnešný slovenský básnik, obeť maďarskej represie, ktorá medzi jeho krajanmi šíri tie isté zásady, aké u nás pred rokmi uplatňovala nemecká byrokracia“ (Schnür-Pełowski 1899, č. 11, s. 504; Czajewski 1887, roč. I, č. 1 – 3). Vďaka protinemeckým motívom vo svojej tvorbe si Vajanský neskôr získal uznanie aj na stránkach literárneho časopisu *Zaranie Śląskie* vydávaného v Tešíne (Grim 1909, s. 155 – 156).

Záver

Analýza písomníctva, činnosti a kontaktov Vajanského s Poliakmi je výpravou do oblastí slovanskej nevzájomnosti. Vajanský kritizoval nemecký, britský a francúzsky imperializmus, no nevidel imperializmus cárskeho Ruska. Ciele ruskej zahraničnej politiky sa preňho stávali kritériom hodnotenia všetkého a každého, čo sa protivilo týmto záujmom. Tomuto podriadil Vajanský aj svoju literárnokritickú činnosť. Aj ruských spisovateľov posudzoval z tohto hľadiska – hoci bol pod silným dojmom estetiky diel Tolstého a Turgeneva, kategoricky odmietal tie ich názory, ktoré sa priečili jeho idealizovanému obrazu cárskeho Ruska a samoderžavia (Kodajová 1994, s. 63 – 67). Turgenevovi vytkol dokonca aj v posmrtnom spomienkovom článku, že недоceňoval „ruský štát, ruskú zbraň, ruskú slávu“ (Chmel 1982, s. 35).

Vajanský zdôrazňoval, že ruská dominancia v slovanskom svete by mala zaručiť rozvoj smerom k novému stupňu civilizačného vývoja ľudstva, pri zachovaní jednotlivých slovanských národov (Martinkovič 2015, s. 228). Politika cárskeho režimu, ako aj názory Rusov, s ktorými Vajanského spájali ideové a finančné väzby, však toto „zachovanie“ národnej osobitosti spochybňujú. Poliakom prikazoval podriaďiť sa imperiálnemu Rusku, pričom im hrozil príznakom germanizácie, a východoslovanským „okrajinám“ dokonca odopieral právo na národnú svojbytnosť. Čo viac, v súlade so svojimi ruskými sponzormi považoval za Rusov aj

uhorských Rusínov, čím vlastne akoby pozýval Rusko k väčšiemu zasahovaniu aj na druhej strane Karpát.

Vajanský sa na začiatku 20. storočia stal lídrom jedného z prúdov slovenského politického života, ktorý rezignoval na riešenie slovenskej otázky v rámci Rakúsko-Uhorska. Ospravedlným nekritickým postojom k ruskému samoderžaviu bola v očiach súčasníkov, ako aj neskorších kritikov, často brutálna maďarizačná represia. Dokonca aj Anton Štefánek – predstaviteľ hlasisticko-prúdistického hnutia a kritik Vajanského – vyjadril pochopenie pre psychologickú situáciu „generácie otcov“, keďže „živá viera a nádej v pomoc ruskú chránila nás pred naprostým zúfalstvom“ (cit. podľa Bakoš 1995, s. 120). Hoci slovanofilstvo, sympatie k Rusku a ruskému národu boli na prelome 19. a 20. storočia v slovenskom intelektuálnom živote rozšírené, panslavizmus s črtami panrusizmu a obdiv k ruskému imperializmu čoraz výraznejšie odlišovali Vajanského a jeho okruh od zvyšku dobovej slovenskej inteligencie.

Literatúra

- ABRAHAMOWICZ, Danuta (1967). Jan Baudouin de Courtenay i Słowacy In *Slavica Slovaca*, 2, 4, s. 379–406.
- AKSIENOWA, Jelena P. (1978). Wspomnienia Mikołaja Kariejewa o Uniwersytecie Warszawskim. In *Przegląd Historyczny*, 69, 2, s. 261–278.
- BAKOŠ, Vladimír (1995). *Kapitoly z dejín slovenského myslenia*. Bratislava: Polygrafia SAV, 1995, 254 s.
- BÁTORA, Jozef (2017). Slovakia's layered entry into international society and the possibilities of its exit In EJDUS, Filip (ed.). *Memories of empire and entry into international society: views from the European periphery*. Abingdon – New York: Routledge, 2017, s. 456–476. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315616612>.
- BAŻENOWA, Anna (2016). Historycy Carskiego Uniwersytetu Warszawskiego 1869-1915: nauka i polityka. Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 2016, 418 s.
- BAŻENOWA, Hanna (2014). Rosyjska profesura w polskim kraju. Historycy Cesarskiego Uniwersytetu Warszawskiego i ich poglądy na temat historii Polski In ADAMSKI, Łukasz, DĘBSKI, Sławomir (2014). *Mysłq i słowem. Polsko-rosyjski dyskurs ideowy XIX wieku*. Warszawa: Centrum Polsko-Rosyjskiego Dialogu i Porozumienia, 2014, s. 453–472.
- BOBEK, Władysław (1936). Rusizmy Vajanského In: *Slovenská reč*, 4, 9, s. 225–250.
- BOGACKI, Roman (1972). Rola Śląska Cieszyńskiego w kontaktach kultúrnych polsko-slovenských v 19. a 20. storočí (do roku 1939) In BAKOŠ, Mikuláš. *Vzťahy slovenskej a polskej literatúry od klasicizmu po súčasnosť*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV, 1972, s. 241–251.
- BOLDIN, W. A. (2018). Panslavistskie idey A.S. Budiloviča In *Ruskaia politologia – Russian Political Science*, 3, 1, s. 101–110. Dostupné na internete: https://rupolitology.ru/wp-content/uploads/2018/10/pub_6.pdf.
- BORODOVČÁK, Viktor (1969). *Poliaci a slovenský národný zápas v rokoch dualizmu (Poliaci a funkcia myšlienky slovanskej vzájomnosti v slovenskej národnej ideológii na prelome 19. a 20. storočia)*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV, 1969, 461 s.
- BYSTRZAK, Magdalena (2021). *Kritik v spoločnosti. Spory Alexandra Matušku (1930 – 1938)*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV, 2021, 210 s.
- CIĄGWA, Józef (1970). Słowackie koncepcje wzajemności słowiańskiej w XIX w. In *Kwartalnik Historyczny*, 77, 1, s. 137–149.
- CZAJEWSKI, Władysław (1887). Swetozar Hurban Vajanski. *Tygodnik Powszechny*, 1, 1–3.
- DANIŠ, Miroslav – MATULA, Vladimír (2014). *M. F. Rajeuskij a Slováci v 19. storočí*. Bratislava: Stimul, 2014, 303 s.
- DULEBA, Alexander (1994). Panslavizmus – zmŕtvychvstanie zabudnutej ideológie? In *Medzinárodné otázky / International Issues*, 3, 3, s. 29–34.

- GIZA, Antoni (1991–1992). Politycy słowiańscy wobec sprawy chełmskiej na początku XX wieku. In *Rocznik Lubelski*, 33–34, s. 71–71.
- GNIAZDOWSKI, Mateusz (2022). *Polacy i sprawa polska w publicystyce Svetozára Hurbana Vajanskiego* In: *Kontakty XIX*. Prešov: Slovensko-poľská komisia humanitných vied; Prešovská univerzita v Prešove, 2022, s. 84–96.
- GRABSKI, Stanisław (1900). *Slowacy*. Warszawa : [s.n.], 1900, 95 s.
- GRIM, Emanuel (1909). Hurban Vojansky [sic!] In *Zaranie Śląskie*, 2, 4, s. 155–156.
- HERKEL, Jan (2024). *Elementa universalis linguae Slavicae: Annotated translation with introductory essays by Raf Van Rooy and Alexander Maxwell*. Berlin: Language Science Press. 220 s. DOI: 10.5281/zenodo.13773949.
- HOLEC, Roman (2008). „Všetci sme Slovania tam od sňažnej Tatry, Rus, Poliak, Ilýr, Čech, to sú naši bratři.“ (K instrumentalizácii ideí Slovanstva v 19. a 20. storočí) In PLAŠIENKOVÁ, Zlatica, SZOTEK, Barbara, TOMAN, Milan (eds.). *Filozofia a slovanské myšlienkové dedičstvo: osobnosti, problémy, inšpirácie*. 1. diel. Bratislava : Iris, 2008, s. 23–33.
- HOLEC, Roman (2011). Rusko očami slovenských podnikateľov pred rokom 1918 In IVANTYŠYNOVÁ, Tatiana a kol. *Mýtus – stereotyp – obraz : Rusko v slovenských dejinách a kultúre*. Bratislava: SDK SVE, Pro Historia v spolupráci s Historickým ústavom SAV, 2011, s. 29–35.
- HOLLÝ, Karol (2009). Negácia udalostnej histórie a historický optimizmus: historická ideológia Svetozára Hurbana Vajanského (1881 – 1897). *Historický časopis*, 57, 2, s. 243–269.
- HUČKOVÁ, Dana (2018). Svetozár Hurban Vajanský a nové umenie In TARANENKOVÁ, Ivana (ed.). *Svetozár Hurban Vajanský. Na rozhraní umenia a ideológie*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV, 2018, s. 49–68.
- HUČKOVÁ, Dana (2019). Slovací pohľady na Ukrajinu (1880–1914) In *Slovo i Čas*, 63, 4, s. 51–63.
- HVIŠČ, Jozef (1991). *Slovensko-poľské literárne vzťahy (1815 – 1918)*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV, 1991, 239 s.
- HVIŠČ, Jozef (2000). Cieszyn v dejinách slovensko-poľských literárnych vzťahov. In *Historické a kultúrne zdroje slovensko-poľských vzťahov*. Bratislava: Lufema, 2000, s. 181–193.
- CHMEL, Rudolf (1997). Úvod In *Slovenská otázka v 20. storočí*. Bratislava: Kalligram, 1997, s. 5–34.
- CHMEL, Rudolf (1982). *Svedectvo kontinuity*. Bratislava: Tatran, 1982, 242 s.
- IVANTYŠYNOVÁ, Tatiana (2005). Medzi mýtom a realitou: rusofilstvo a národný vývin Slovákov In: ŠVORC, Peter, HARBULOVOVÁ, Ľubica, SCHWARZ, Karl (eds.). *Národnostná otázka v strednej Európe v rokoch 1848–1938*. Prešov: Universum, 2005, s. 99–107.
- JAGIEŁŁO, Michał (2014). *Slováci poľskými očami. Obraz Slovákov v poľskom písomníctve*, II. diel. Nowy Targ: Euroregión Tatry, 2014, 411 s.
- JAKABČIN, Slavomír (2012). Myśl polityczno-społeczna Svetozára Hurbana Vajanskiego (1847–1916) In *Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość*, 9, s. 285–301.
- JĄSKIEWICZ, Leszek (1996). Sprawa pomnika Murawiewa „Wieszatiela” w Wilnie. *Przegląd Historyczny*, 87, 3, s. 531–539.
- JURIČEK, Jan (1988). *Vajanský. Portrét odvážneho*. Bratislava: Obzor, 1988, 171 s.
- KALETA, Petr (2020). Českýj polonofil Edvard Jelinek i tema Rossii v ego tvorčestve. In: *Slověne=Словѣне (Словене)*, 9, 1, s. 292–321. DOI: 10.31168/2305-6754.2020.9.1.10. Dostupné na internete: https://slovene.ru/2020_1_Kaleta.pdf.
- KODAJOVÁ, Daniela (1994). Svetozár Hurban-Vajanský a Rusko In: *Literárny archív*, 29–30, s. 63–67.
- KODAJOVÁ, Daniela (1999). Slováci na slovanských zjazdoch – sny, realita a sklamanie slovenského rojčenia (1848, 1867, 1908, 1910) In ŠVORC, Peter, HARBULOVOVÁ, Ľubica. *Stredoeurópske národy na križovatkách novodobých dejín 1848-1918: zborník venovaný Michalovi Danilákovi k jeho 65. narodeninám*. Prešov – Bratislava – Wien: Universum, 1999, s. 87–96.
- KODAJOVÁ, Daniela (2009). Slovenské rusofilstvo ako predmet bádateľského záujmu In *Dejiny – internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove*, 2009, roč. 2, s. 35–36. Dostupné na internete: http://dejiny.unipo.sk/PDF/Dejiny_2_2009.pdf.
- KODAJOVÁ, Daniela (2011). Rusko v slovenskej politike na prelome 19. a 20. storočia : Vajanský verzus Masaryk

- In *Mýtus – stereotyp – obraz. Rusko v slovenských dejinách a kultúre*. Bratislava: Spoločnosť pre dejiny a kultúru strednej a východnej Európy – Pro História v spolupráci s Historickým ústavom SAV, 2011, s. 15–28.
- KODAJOVÁ, Daniela (2016). Tenká hranica medzi politickým ideálom a politickou perzekúciou In KOVÁČOVÁ, Viera a kol. *Rusko (Sovietsky zväz) a Slovensko v priesečníkoch dejín*. Banská Bystrica: Múzeum Slovenského národného povstania v Banskej Bystrici v spolupráci s Historickým ústavom SAV v Bratislave, 2016, s. 71–82.
- KOVÁČ, Dušan (2004). Rakúsko-Uhorsko a slovenská otázka v medzinárodných vzťahoch In KOVÁČ, Dušan (ed.) *Na začiatku storočia (1901–1914)*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV, 2004, s. 15–31.
- KRAJČOVIČ, Milan (1986). Martin ako jedno z centier národnoemancipačných hnutí In V. ŠARLUŠKA, Vojtech (ed.). *Martin v slovenských dejinách*. Zborník z vedeckej konferencie 13.–15. novembra 1984 v Martine. Martin: Matica slovenská, 1986, s. 56–74.
- Kurjer Lwowski*, č. 211 z 31. júla 1888, s. 1.
- KUSÝ, Ivan (1992). *Zreľý Vajanský*. Bratislava: Tatran, 1992, 216 s.
- MARTINKOVIČ, Marcel (2010). Politicko-filozofické východiská mladého S. Hurbana Vajanského v *Národných novinách*. In: *Filozofia*, 65, 10, s. 990–1003.
- MARTINKOVIČ, Marcel (2011). Historicistická koncepcia slovanstva v politickom myslení S. H. Vajanského In *Filozofia*, 66, 10, s. 1013–1023.
- MARTINKOVIČ, Marcel (2015). Kontinuita a ruptúrovitosť v slovenskom politickom myslení v poslednej tretine 19. storočia In *Slovenská literatúra*, 62, 3, s. 212–230.
- MARTINKOVIČ, Marcel (2022). The nation, Slavism, and Russia in the national emancipation conception of Svetozár Hurban Vajanský In *Ethics & Bioethics (in Central Europe)*, 12, 3–4, s. 154–165.
- MARUŠIAK, Juraj (2010). Konzervatívni komunisti, modernistickí konzervatívci. Konzervatívny diskurz na Slovensku v prvej polovici 90. rokov 20. storočia In MARUŠIAK Juraj a kol. *Za zrkadlom politiky*. Bratislava: VEDA – vydavateľstvo SAV, 2010, s. 160–201.
- MARUŠIAK, Juraj (2010a) Politický slavizmus v slovenskom zahraničnopolitickom myslení In IVANTYŠYNOVÁ, Tatiana – KODAJOVÁ, Daniela a kol. *Východná dilema strednej Európy*. Bratislava: Spoločnosť pre dejiny a kultúru strednej a východnej Európy : Historický ústav SAV, 2010, s. 214–236.
- MARUŠIAK, Juraj (2023). Slovakia: Emergence of an Old-New Pseudo-Pan-Slavism in the Context of the Conflict Between Russia and Ukraine After 2014 In SUSLOV, Mikhail – ČEJKA, Marek – ĐORĐEVIĆ, Vladimir (eds.). *Pan-Slavism and Slavophilia in Contemporary Central and Eastern Europe. Origins, Manifestations and Functions*. Cham: Palgrave Macmillan, 2023, s. 329–355. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-031-17875-7>.
- MATULA, Vladimír (1998). Ruská pravoslávna misia a Slováci (Aktivity M. F. Rajevského) In ČERVENÁK, Andrej (ed.). *Biele miesta na mape slovensko-ruskej kultúrnej komunikácie*, zv. 1. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 1998, s. 111–128.
- PAPIERZ, Maryla (2009). Jan Baudouin de Courtenay i Słowacy. In: *LingVaria*, 2009, 4, 2, s. 201–208.
- PEKNÍK, Miroslav (2000). Názory na riešenie slovenskej otázky za prvej svetovej vojny a počiatky smerovania slovenskej politiky k vzniku Česko-Slovenska. In: PEKNÍK, Miroslav (ed.). *Pohľady na slovenskú politiku. Geopolitiky – Slovenské národné rady – čechoslovakizmus*, Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV, 2000, s. 81–111.
- PETRUS, Pavol (ed.) (1967). *Korešpondencia Svetozára Hurbana Vajanského. Výber listov z rokov 1860–1890*, Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1967, 606 s.
- PETRUS, Pavol (ed.) (1972). *Korešpondencia Svetozára Hurbana Vajanského II*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1972, 616 s.
- PICCIN, Mateo (2010). Popowicze na Cesarskim Uniwersytecie Warszawskim (1869–1915): między tradycją i rewolucją In *Przegląd Wschodni*, 11, 3, s. 489–508.
- PODRIMAVSKÝ, Milan (1976). Rusofilstvo ako prejav národnoobrannej ideológie slovenského národného hnutia v osemdesiatych a deväťdesiatych rokoch 19. storočia In *Historické štúdie*, 20, s. 101–140.
- POTEMRA, Michal (1980). K niektorým otázkam slovenskej historiografie v rokoch 1901–1918 In POTEMRA, Michal (ed.). *Slovenská historiografia v rokoch 1901–1918 : tematická bibliografia v rámci Bibliografie článkov zo slovenských novin a časopisov 1901–1918*. Košice: Štátna vedecká knižnica, 1980, s. 497–553.

- ROKINA, Galina V. – DANIŠ, Miroslav – RANDIN, Alexander V. (2015) Russian-Slovak Contacts: From Alexander I until the Last Quarter of the Nineteenth Century In *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 6, 3, s. 149–153. DOI: 10.5901/mjss.2015.v6n3s7p149.
- ROLF, Malte (2016). Namiestnicy Królestwa Polskiego i generał-gubernatorzy warszawscy po powstaniu styczniowym (do 1914 roku) In ADAMSKI, Łukasz, DĘBSKI, Sławomir (eds). *Wbrew królewskim aliansom. Rosja, Europa i polska walka o niepodległość w XIX wieku*. Warszawa: Centrum Polsko-Rosyjskiego Dialogu i Porozumienia, 2016, s. 355–392.
- SEMKOWICZ, Władysław (1938). Polacy i Słowacy w dziejowym stosunku (Odbitka z pracy zbiorowej Słowacja i Słowacy, t. II). Kraków : Sekcja Słowacka Towarzystwa Słowiańskiego, 1938, 62 s.
- SCHILLER-WALICKA, Joanna (2013). Uniwersytet Warszawski w systemie uniwersytetów rosyjskich In ZASZ-TOWT, Leszek (ed.). *Akademie nauk, uniwersytety, organizacje nauki: polsko-rosyjskie relacje w sferze nauki XVIII-XX w.* Warszawa: Instytut Historii Nauki PAN – Oficyna Wydawnicza Aspra-JRs, 2013, s. 555–572.
- SCHILLER-WALICKA, Joanna (2016). Cesarski Uniwersytet Warszawski: między edukacją a polityką, 1869–1917 In KIZWALTER, Tomasz (ed.) *Dzieje Uniwersytetu Warszawskiego 1816–1915*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2016, s. 557–703. DOI: <https://doi.org/10.31338/uw.9788323523765>. Dostępne na internecie: <https://www.wuw.pl/product-pol-6685-Dzieje-Uniwersytetu-Warszawskiego-1816-1915-EBOOK.html>
- SCHNÜR-PEPEŁOWSKI, Stanisław (1899). Svetozar Hurban-Wajanski (sylwetka literacka). *Iris*, 1899, č. 11, s. 504.
- ŚWIĄTEK, Adam (2020). II Zjazd Dziennikarzy Słowiańskich w Krakowie w 1899 roku. In *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne* 147, 2, s. 375–399. DOI: <https://doi.org/10.4467/20844069PH.20.021.12475>.
- SZABÓ, Miloslav (2012). „Duch mlčí, len surové mäso vyvádza” Protižidovské stereotypy v ideológii Svetozára Hurbana-Vajanského. In: *Forum Historiae*, 2012, roč. 6, č. 2, s. 68–83. Dostępne na internecie: <https://www.forumhistoriae.sk/sites/default/files/szabol.pdf>.
- Szkoła weterynaryjna In *Kurjer Warszawski*, roč. 61, 3(15). január 1881, s. 1.
- ŠKVARNA, Dušan (2020). Polacy w słowackiej publicystyce i polityce od lat 30. do 60. XIX wieku In *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne*, 147, 2, s. 211–225. DOI: <https://doi.org/10.4467/20844069PH.20.012.12466>.
- ŠMATLÁK, Stanislav (1962). *Korešpondencia P. O. Hviezdoslava so Svetozárom Hurbanom Vajanským a Jozefom Škultétym*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1962, 384 s.
- ŠOLTĚS, Peter (2010). Reflexie slovensko-rusínskeho etnického pomedzia v slovenskom národnom hnutí v 19. storočí In IVANTYŠYNOVÁ, Tatiana – KODAJOVÁ, Daniela. *Východná dilema strednej Európy*. Bratislava: Spoločnosť pre dejiny a kultúru strednej a východnej Európy : Historický ústav SAV, 2010, s. 111–125.
- ŠOLTĚS, Peter (2013). Národnopolitické koncepcie slovenských evanjelikov v prvej polovici „dlhého“ 19. storočia In KOVÁČ, Dušan a kol. *Sondy do slovenských dejín v dlhom 19. storočí*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2013, s. 48–67.
- TAKÁČ, Ladislav (2019). K činnosti J. Országha a B. Pavlů v krajanskom hnutí v Rusku (1914 – 1917) In *Vojenská história*, 23, 2, s. 77–88.
- TANTY, Mieczysław (1964). Kontakty rosyjskich komitetów słowiańskich ze Słowianami z Austro-Węgier (1868–1875) In *Kwartalnik Historyczny*, 71, 1, 1964, s. 59-71.
- TARANENKOVÁ, Ivana (2010). *Fenoméń Vajanský : medzi ideálom umenia a ideou národa*. Bratislava: Ars Poetica – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2010, 268 s.
- VAJANSKÝ, Svetozár Hurban (1887) Dôležitá kniha. *Národné noviny*, 19. apríl – 21. máj 1887.
- VAJANSKÝ, Svetozár Hurban (1897). *Náľady a vyhľady. Pokus znázorniť terajši slovenský myšlienkový obzor rozpomenkami na minulosť* (odtisk z „Narodních Novín“). Turčiansky Svätý Martin: Kníhtlačiareň I. Žikeša, 1897, 71 s.
- VAJANSKÝ, Svetozár Hurban (1880). Náš krb, časť I. *Národné noviny*, 81 (13. júl), s. 1.
- VAJANSKÝ, Svetozár Hurban (1881). Ruský hlas o Štúrovi In *Slovenské pohľady*, 1, 5, s. 385–389.
- VAJANSKÝ, Svetozár Hurban (1908). *Listy z Uhorska: 40 listov uverejnených v ruských novinách „Moskovskije vedomosti“ v priebehu roku 1908*. Ed. L.P. Laptevo. Martin: Matica slovenská, 1977, 146 s.

- VAN DUIN, Pieter C. (2016). Between Bohemia and Russia: Ľudovít Štúr, Slovak identity, and the controversies of the Slavic world In *Studia Politica Slovaca*, 9, 2, s. 50–73.
- VAVERKOVÁ, Isabela (2023). Soudní proces ruského kněze Nikolaje Nikolajeviče Ryžkova In *Kultúrne dejiny*, 14, 2, s. 162–179.
- VAVROVIČ, Jozef (1993). *Ján Palárik. Jeho ekumenizmus a panslavizmus*. Martin: Matica slovenská, 1993, 319 s.
- WALICKI, Andrzej (2013). Myśliciele polscy i rosyjscy. W kręgu wspólnych fascynacji. Z perspektywy historyka idei In ZASZTOWT, Leszek (ed.). *Akademie nauk, uniwersytety, organizacje nauki : polsko-rosyjskie relacje w sferze nauki XVIII–XX w.* Warszawa: Instytut Historii Nauki PAN, Oficyna Wydawnicza Aspra-JRs, 2013, s. 81–99.
- WINCŁAWSKI, Włodzimierz (1991). *Lud, naród, socjologia. Studium o genezie socjologii słowackiej*. Toruń : Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 1991, 262 s.
- ZAWILIŃSKI, Roman (1899). Słowacy — ich życie i literatura. Warszawa: Granowski i Sikorski, 1899, 158 s.
- ZAWILIŃSKI, Roman (1905). Z prasy słowackiej. In *Świat Słowiański*, 1, 5, s. 419–420.
- ZDANOVIČ, Alexandr A. – IZMOZIK Vladlen I. (2017). *Štyridsat' rokov v tajných službách: život a dobrodružstvo Vladimíra Krivoša za cára aj za bolševika*. Bratislava: Premedia, 2017, 296 s.
- ZDZIECHOWSKI, Marian (1910). Jeszcze słów kilka o neoslawizmie In *Świat Słowiański*, 6, 6, s. 131–132.
- ŻEROMSKI, Stefan (1897). *Szyfowe prace*. Ed. Artur Hutnikiewicz. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1973, 258 s.